

המיתוסים הציוניים של הצבר-הלוחם בן דור תש"ח

העשן של המלחמה, אלא שהשפיע, אולי יותר מכל דור אחר בחברה הישראלית, על תרבותו של צה"ל.
במאמרי אנסה למיין כמה מהמיתוסים המרכזיים – שעיצבו את עולם הערכים של הצבר-הלוחם, או עוצבו על-ידו – מיתוסים, המהווים גם כיום במידה רבה חלק חשוב מהקואורדינטות הערכיות של התרבות הצה"לית בכללותה.

המיתוסים "עם נבחר" ו"בן נבחר"

מרכיב האליטיזם מובנה לתוך רוב המערכות הדתיות, אך נראה, כי ביהדות הוא הובנה כמרכיב מרכזי. הפסוק, "והייתם לי קדושים, כי קדוש אני, ואבדיל אתכם מהעמים להיות לי"⁷, הוא אחד מני רבים, השזורים בספרות הקודש היהודית, וממחישים את ההבחנה היהודית האליטיסטית בין המושג "יהודי" לבין המושג "גוי". תחושת הייעוד, השליחות, הנבחרות והמובחנות הדתית-לאומית היתה לגזע המרכזי של הנביעה היהודית מזה דורות; היא תומצתה במושג המיוחד ליהודים: "עם סגולה". הסטטוס "יהודי" היה אפוא מושג נרדף למושג "בן העם הנבחר".
הציונות, שהפכה גבה לגולה, לא ויתרה על הזהות היהודית; היא החליפה את זו הישנה בגרסה חדשה – הגרסה החלוצית.⁸ גם אם פרקו החלוצים מעליהם את עול מצוות הדת, גם אם רתמו עצמם לרעיון חברתי חדש – הסוציאליזם – הרי שתחושת האליטיזם והייחוד היהודי לא עזבו מעולם. אנשי העלייה השנייה ואנשי העלייה השלישית ביקשו ליצור לא רק פתרון מעשי לבעיית האנטישמיות, אלא גם "חברת מופת" סוציאליסטית, שתוציא תורה חברתית מציון.⁹

בשנות השלושים ובשנות הארבעים נולד בארץ דור תרבותי חדש.¹ דור שני למהפכה העברית, שכונה לימים, ה"צברים".² הצבר נולד לחיק הדת האזרחית³ – "דת העבודה" – שיצרו החלוצים מהעלייה השנייה ומהעלייה השלישית – דת של פטריטיזם לאומי רומנטי, שחדרה ללשד העצמות של הוויית היישוב ושל המדינה הצעירה.⁴
את הצבר-הלוחם ניתן לתאר כ"בחור-הישיבה" של הדת הציונית: כמי שנולד לצקת מים על ידי "אדמ"ר" הציונות (הנהגת היישוב והנהגת המדינה), ולהיות החסיד, החותר לעלות על רבו בקיום המצוות החלוציות בהתיישבות ובהגנה.⁵ הצבר חוברת ב"ישיבות" וב"בתי המדרש" הציוניים לאמונה אדוקה בדת הציונית, באמצעות מבנה אידיאולוגי מורכב ועשיר בסמלים ובטקסים, הדומים במבניהם וביעדיהם למנגנונים של דת מסורתית.⁶ את היסודות של המבנה האידיאולוגי הציוני, בדומה למבנה של דתות אחרות, הרכיבו המיתוסים הציוניים החדשים, שהחליפו את המיתוסים היהודיים הישנים.

דור הצברים גדל והתעצב בתקופת התהוות כוח המגן העברי, ורובו אכלס את היחידות הלוחמות במלחמת העצמאות, בפעולות התגמול ובמערכת קדש – המערכות הראשונות של צה"ל, שבהן גיבש את תורת לחימתו. מכאן, שהדור הזה לא זו בלבד שעיצב את דמותו התרבותית בדם, באש ובתמרות

המחבר מודה לאלוף (מיל') ישראל טל על הערותיו החשובות לטיוטת המאמר, שתרמו לשיפורו.

1. מקובל לראות בפרק הזמן מתחילת שנות השלושים ועד לסוף שנות החמישים (הכולל את מלחמת העצמאות ואת מערכת קדש) את מסגרת הזמן, התוחמת את היחידה הדורית, שבה אנו עוסקים [שפירא, 1992]. המאמר לא יעסוק בתקופה שאחרי מערכת קדש.

2. השימוש במלה "צבר" אינו נעשה במאמר במונחים ביולוגיים, אלא תרבותיים. אכן, ההגדרה המילונית וכן ההגדרה הפולקלוריסטית של הכינוי הישראלי "צבר" הנה – "יליד הארץ"; וואלם, אנו בוחרים במושג "צבר" על מנת לתאר יחידה דורית, שהפכה לקבוצת עלית בחברה הישראלית, והתאפיינה לאו דוקא בארץ הלידה של חבריה, אלא במסגרות הנוער הייחודיות שאליהן השתייכו – חל"ם, גדנ"ע, תנועות הנוער החלוציות, הכשרות הפלמ"ח, חטיבות הפלמ"ח והיחידות הלוחמות בצה"ל – והטביעו בצעירים את חותמן התרבותי. מבחינה זו, עולה ותיק, שעלה לארץ בילדותו, והספיק לעצב את אישיותו בכור ההיתוך של המסגרות הסוציאליסטיות האופייניות לצברים, נחשב לרוב, בעיני עצמו, בעיני רעיו ובעיני דור ה"אבות", כצבר לכל דבר (ראו דוגמאות רבות בספר האוטוביוגרפי של נתיבה בן יהודה (1981) ובספר הפלמ"ח. נחצה זו אומתה על-ידי סיון גם מבחינה אמפירית, לאחר שבחן את פרופיל המונצחים בחוברות הזיכרון.

עוז אלמוגי*

ההשקפה, כי בני ישראל הנם עם מיוחד, שנבחר למלא תפקיד בכורה בקורות האנושות, מצאה ביטוי בספרי ההיסטוריה, בסיפורים ובשירים לחגים הארץ-ישראליים, שנלמדו בבית-הספר העברי בארץ.¹⁰ התנ"ך היה גם גושפנקא מיתולוגית לאתוס הציוני – יציאה מגלות לחרות בחסות ההשגחה האלוהית.

אחת האינדיקציות לגישה חינוכית זו היא תשומת-הלב המיוחדת, שניתנה בבית-הספר העברי להוראת יציאת מצרים ומסעי בני ישראל במדבר אל הארץ המובטחת.¹¹ הפרשיות הללו שימשו מטאפורה כוללת לחזרה הציונית לארץ-ישראל, בהציגן תהליך ארוך של הזדככות לאומית, תוך עמידה במבחני ובקשיים רבים.

הזיקה בין דת לבין מלחמת-קודש, בין מצביאות לבין משיחיות ובין ניצחון לבין פולחן היא זיקה עתיקת-יומין ואינה מקרית. הניצחון בקרב ביטא לאורך ההיסטוריה סמלית את העליונות של אמונת המנצח ושל קהילתו. ניצחון "נושא הצלב" (הכובש) אשר את כוחו של הקדוש, הפורש כנפיו עליו.

הניצחון המוחץ על יריב עדיף, החדור בתפיסה אנטישמית סימל בעקיפין את עליונות האמונה הציונית-יהודית. הדמות המיתולוגית של הלוחם הישראלי ביחידות החנית של צה"ל התעצמה גם מתוך הבלטת דמות התשליל של הלוחם הערבי. גם ההתרברבות של הדיקטטור הערבי טרם קרב חידדה את תחושת הפער האיכותי-מוסרי בין הכובשים לנכבשים. הפלמ"חאי, השריונאי, הטייס ובפרט הצנחן הישראלי הצעיר נתפסו בציבור הישראלי במונחים של כובש מקראי – כיהושע בן-נון, המגן על עמו, המשחרר אדמות בחסות האל, ומנהיג את המסע היהודי החדש לכנען. כלוחם, הצבר נעטף בהילה של "שליח מצווה" ("מגש הכסף") – של מצביא, שהחסד האלוהי שורה עליו, ומנחהו בכל אשר יפנה.

ככל שרבו הניצחונות באתרי קרב שונים, ואתם גם סיפורי הגבורה והישועה, כך לבש המאבק בערבים אופי של התנגשות מיסטית: מלחמת העצמאות נתפסה כיציאת

מצרים החדשה, ומערכת קדש כמעמד הר סיני חדש.¹² קדושת המלחמות ומצביאייהם העבריים זכתה למשוב במערך המחברת של "הכנסייה" הציונית, בעיקר, באמצעות שירים וסיפורים לגיל הרך.

המיתוס "מעטים מול רבים"

המיתוס "מעטים מול רבים" – שפירושו ניצחון הנחותים בלוחמים ובכלי-נשק, אך העליונים מבחינה מוסרית – חוזר שוב ושוב בדברי ימי ישראל, בפרשנות המקרא ובתפילות היהודיות. במיתוס הזה יש ארבעה מרכיבים סמליים, המשלימים זה את זה לתמונה מטאפיסית אחת:

א. המיתוס מבטא את אומץ-לבו של המנהיג הצבאי העברי, שרוחו לא שחה בפני הצורך המצויד והרב ממנו, את תעוזתו ואת גבורתו. הנער דוד, המביס בקלע ובאבן את גליית הפלישתית – שר הצבא המסורבל, החמוש מכף רגלו ועד קדקודו – היא הדוגמה הציונית והמוכרת ביותר למרכיב הזה.

ב. המיתוס מבטא את עוצמתו הרבה ("ביד חזקה ובזרוע נטויה") של אלוהי ישראל, הגובר על כל כוח אחר ביקום ("חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל-הגוים וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלוהינר").

ג. המיתוס מסמל את פריסת החסות האבהית של האל על עמו ישראל, בבת-עיניו. הפסוק, "היא שעמדה לאבותינו ולנו, שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו [...] והקדוש-ברוך הוא מצילנו מידם", בהגדת הפסח ופסוקים רבים כדוגמתו מסמנים את סוד כוחם של היהודים: ההשגחה העליונה.

ד. המיתוס מסמל את רשעותו של עמלק ואת אכזריותו. הגוי מבקש לחמוס ולעשוק את עם ישראל, ובעקיפין לקום נגד אלוהיו, וסופו שהוא מוכה שוק על ירך, וניגף מפניו בבושת-פנים. כך מודגשת עליונות הרוח (האמונה והמוסר היהודיים) על כוחו של הגוי, על תשוקתו ועל רשעותו ("לא בחיל ולא בכוח כי אם

* החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת חיפה.

3. המושג דת אזרחית הוצג בראשונה על-ידי רוסו, ופותח מאוחר יותר כמושג אנליטי לניתוח מבנה חברתי על-ידי הסוציולוג האמריקני רוברט בלה (1967). הסוציולוגים הישראליים צ'רלס ליבמן ואליעזר דו"יחיא התאימו את המושג להוויה הישראלית בספרם (1983). לפירוט הסיבות להיווצרות הדת האזרחית בישראל ראו מאמרי (1992).

4. דת זו לא כללה בתקופת "היישוב" את ארגוני "הפורשים" ולא את הפלג הדתי-לאומי ("המזרחי"), ואולם עם הקמת המדינה וצה"ל ועם ישום עקרון הממלכתיות של בן-גוריון הפכו אלה לחלק אינטגרלי מהדת האזרחית בארץ, שהתנגשה סביב הסמלים הציוניים של מדינת ישראל וסביב ערכיה.

5. אלמוגי, 1991.

6. שפירא, 1988; דו"יחיא וליבמן, 1983.

7. ויקרא, כ', 26.

8. דון יחיא וליבמן, 1983.

9. דומה, כי זו אחת הסיבות העיקריות לכישלון של

האידיאולוגיה הכנענית. היא הניחה, כי ניתן לוותר על האפוס היהודי העתיק כחלק מסמלי הזהות הישראלית, אך בזאת שמטה את הציר המרכזי של התודעה הלאומית הציונית.

10. פירד, תש"ם.

11. פירד, תש"ם.

ברוחי אמר ה' צבאות"). בתרגום מודרני מכונה המוטיב הזה, "עליונות האיכות האנושית על פני הכמות".

היסודות הסמליים האלה עשויים להבהיר מדוע נעשה המיתוס "מעטים מול רבים" לאחד המיתוסים החשובים ביותר של הדת הציונית ככלל ושל צה"ל בפרט, והופיע כמעט בכל החגים הציוניים – ובמודגש בחג החנוכה ובל"ג בעומר – וכמוטיב יסוד במורשת הקרב.

המיתוס "מעטים מול רבים" התגלה כבר בשלבים הראשונים של הגיבוש האידיאולוגי של הציונות.¹⁴ הלוחם העברי, שנתקל בפורעים המקומיים, הוצג כ"דוד" החדש, הלוחם לא רק במבקשי נפשו, אלא גם במבקשי נפש ישראל. סיפורים רבים, החל מתקופת העלייה הראשונה, הדגישו את הניצחון הנסי של שומרים ושל איכרים בודדים, שמצאו עצמם מתמודדים עם הכנופיות הערביות, העדיפות עליהם בחימוש ובכמות. לימים השתרש המיתוס גם ב"הגנה" ובצה"ל, והפך לחלק בלתי-נפרד מסמלי מורשת הקרב הישראלית.

המיתוס היהודי של "מעטים מול רבים" קיבל גוון חלוצי-עדכני באמצעות שני תת-מיתוסים ציוניים נוספים: מיתוס תלחי ומיתוס מצדה.¹⁵

★ **מיתוס מצדה** נקלט כה עמוק בתודעה הצברית, עד כי מסעות של תנועות הנוער, של בתי-הספר ושל הפלמ"ח למצדה נעשו למעין מסע פולחני במדבר, ששיאו בעלייה לרגל ל"מקדש הציונות" ושבועת אמונים לעם ולמולדת. על פסגת המצדה נדמו בני הנוער לעצמם כממשיכי הגיבורים הקדומים של הממלכה העברית.

★ **מיתוס תלחי** מתבסס על סיפור גבורה חלוצי עדכני. הזיקה בינו לבין "מעטים מול רבים" מודגמת בשיר ילדים עברי, שנלמד בגני הילדים ובבתי-הספר העממיים:

היה היה גיבור עתיק / צורים בקע, סלעים העתיק. /
בשיר חיים יצא לקרב / מול אספסוף גדול ורב. /
טוב למות על המשמר / בעד ארצנו – כה אמר, /
היה היה גיבור – חידה, / לו זרוע יחידה...¹⁶

מיתוס תלחי צפן בחובו מרכיב סמלי נוסף, בעל חשיבות רבה לציונות: השבת "הכבוד היהודי האבוד". הציוני, בהבדל מהיהודי הגלותי, אינו מרכיב עוד את ראשו בהשפלה בפני הגוי, כעבד נרצע, אלא נלחם על חייו בגבורה ובראש מורם, עד המוות, ושומר בכך על כבודו העצמי ועל כבוד עצמו.

הרבדים הסמליים של מיתוס תלחי עשו את המושג "תלחי" למעין צופן, או ססמה דתית (בדומה לססמה "שמע ישראל"), המתמצת, לא רק את הלחימה העיקשת באויב ואת הקרבן, אלא אף את המפעל החלוצי כולו. הניצחון במלחמת העצמאות, ומאוחר יותר גם במבצע קדש, תרם לחיזוק המיתוס "מעטים מול רבים", על רבדיו המיסטיים, בציבור בישראל – גם זה החילוני. שוב התרחש, כביכול, הנס; ועם ישראל הקטן והחלש יצא מהמערכה וידו על העליונה. הנחלת מפלה ניצחת לצבאות ערב, הרבים בכמות, שצוידו היטב, נתפסה (גם אם לא בגלוי) כאצבע אלוהים – כחוליה נוספת בשלשלת

ההיסטורית של הישועות מהצוררים, מבקשי נפש ישראל. האופי הגרוטסקי והמסורבל של לחימת האויב הערבי המחישה מאוד את המיתוס (בדומה למיתוס "עם נבחר"): הנה "ישראלית" הצעיר (שהונצח בדמות הצבר המיתולוגי, שיצר הקריקטוריסט דוש), ממש כדוד הרועה – הנער "יפה העיניים", האדמוני, המסמל את התום ואת המוסר – ניצח את הערבי – גליית הטיפש והמסורבל – הודות לאיכותו האנושית (חוש האלתור), לביטחונו העצמי ולחוסנו המוסרי.¹⁷

הספרות הישראלית, ובפרט ספרות מורשת הקרב, שהתפתחה בארץ בעקבות המלחמות, הדגישו חזר והדגש את מוטיב העדיפות המספרית והגלית של צבאות ערב. נוצר אפוא תהליך דיאלקטי, שבו הלוחם-הצבר גדל מצד אחד על ברכי המיתוס "מעטים מול רבים", ומצד שני הוא חיזקו ושכללו בעצם ניצחונו המזהיר בקרב. הוא נעשה עד מהרה בתודעת הציבור, וגם בתודעת עצמו, לדוד הצעיר, שנגף את הפלישתים.

מיתוס גבורת הלוחם – "ל'ה לוחמים צדיקים"

משנות השלושים ואילך נבנו מרבית המיתוסים הישראלים סביב קרבות גבורה, שהולידו גם מיתולוגיזציה של לוחמים מצטיינים¹⁸ ושל אתרים גיאוגרפיים. עצירת הטנק הסורי על גדרות דגניה, קרבות הגבורה במשטרת נבי יושע, הלחימה על משטרת לטרון ועל גבעת הקאסטל, שיירות ההספקה בדרך באב"ל-ואד וקרב המיתלה במערכת קדש הם מקצת הקרבות הרבים, שנעשו לחלק מהביוגרפיה ומהגיאוגרפיה ההירואיות של האומה הישראלית החדשה. גם במיתוס הזה שיחק הצבר-הלוחם מעין תפקיד היסטורי כפול: הוא יצר מיתולוגיה של גבורה, באמצעות קרבות הירואים שונים, שבהם הצטיין, והתחנך על ברכי אותה מיתולוגיה, שיצרו חבריו בחזית. התהליך התאפשר, בעיקר, הודות להתפתחות המהירה של תרבות השכול וההנצחה הישראלית, בעיקר בקרב העלית הוותיקה והמבוססת בארץ.¹⁹ ההתגייסות של העלית האמנותית לשירות ה"כנסייה הציונית" יצרה מעין מנגנון משומן של אנשי יצירה מוכשרים, שהפכו בזריות סיפורי קרב טריים, שזה אך הגיעו מהחזית, לפולקלור גבורה לאומי.

הגלעדים, שהתרבו משנות החמישים, סיפורי הקרב ושירי המספד, שהוצאו לאור בסמיכות למלחמה, ובמיוחד חוברות וספרי הזיכרון, שהנציחו את הרוב המכריע מבין הצברים שנפלו²⁰ – עשו את מיתוס הגבורה הארץ-ישראלי לציר תרבותי חשוב בהווה הישראלית. כל אלה האדירו את הנופלים בקרב, עד כדי פולחני דמות, והפכו לוחמים צעירים אלמונים לדמויות מופת לאומיות. מקצת ספרי הזיכרון נעשו למעין ספרים דידקטיים – מעין ספרי תפילה ציוניים – בעלי מופת ערכי, שנקראו ב"פעולות" חינוכיות ובטקסים בתנועות הנוער ובבתי-הספר. הם נעשו לחלק מהפולקלור המקומי, שכונה לימים בכינוי המאוד סמלי והייחודי, "מורשת קרב". הפאתוס הממלכתי

12. תפיסת המלחמה כהתגשמות מיסטית הגיעה לשיאה במלחמת ששת הימים. ניתן לראות בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים את השיא המיתולוגי של הדת האזרחית בישראל. ישעיהו, נ"ב, י'.
13. שפירא, 1992.
14. על המקורות ההיסטוריים של שני המיתוסים ועל משמעותם הפונקציונלית ראו שפירא, 1992.
15. "בגליל" (מנגינה: מנשה רבינא, מלים: אברהם ברודיס) בתוך יחזקאל בראון (ערך וליקט) לביה"ס – שירי חג וטבע, חוברת שירים ומנגינות, סמינר הקיבוצים, תל-אביב, תשט"ו.
16. המיתוס, וכן גם מרבית הציונים הפולקלוריסטים, מתארים קליעת אבן במצחו החשוף של הענק הפלישתי.
17. דני מס, נועם גרוסמן, איתמר גולני, זוריק דיין, ג'ימי, טוביה קושניר, הלל לביא, חיים בך דור, גוליבר ואחרים, שהפכו למיתוס מיד לאחר מותם.
18. סיון, 1991.
19. סיון, 1991.
20. על מקצת מהערכים, המקופלים בשירת מלחמת העצמאות, ראו מירון, 1992.

והשפה הדתית, שאפיינו את תיאור הנופלים, חדרו לא רק לאמנות ולחינוך, אלא גם לעיתונות. בנוסף לדמות המופתית של הצבר-הלוחם, שרטטו הפרוזה והשירה הצינונית הליטורגית, ובמיוחד קבצי הזיכרון, גם מערכת ערכית ענפה, המייחדת את תרבות הלחימה הישראלית.²¹ הספרים והשירים היו לא רק מחוות זיכרון לנופלים, או במת הלל לעם שגידלם, אלא גם מעין "אני מאמין", או "מדריך ערכי", ללוחם העברי. מיתוס הגבורה מכיל, בדומה למיתוס "מעטים מול רבים", שני תת-מיתוסים:

• **תת-מיתוס "אחרי"**. יותר משהיתה דמותו החברתית של הצבר נרדפת ללוחם העברי היא נרדפה ל"מפקד" – למצביא העברי החדש. אם הפלמ"חאי, או החייל משורת הרובאים ביחידות הקרביות, נתפס כ"תלמיד" הישיבה"–להתפאר של "בתי-המדרש הצינוניים", הרי שהמפקדים נתפסו כ"עילויים שבתורה". הצינונות נזקקה לדמויות מופת, ל"מגדלורים" נורמטיביים – ומיתוס המפקד הצבאי היה אחת התשובות לצורך הזה. אין תימה אפוא כי מרבית הגיבורים הצבריים, שנותרו חרוטים בתודעה הציבורית באמצעות ספרות הזיכרון, ונעשו למודל לאומי של תכונות תרומיות, היו מפקדים. גם מרבית הגיבורים הצבריים הפרוטוטיפיים, המופיעים בפרוזה ובשירת תש"ח הם, למעשה, דמויות של מפקדים. כך, למשל, אורי – גיבור **הלך בשדות** של משה שמיר.

ההערצה החברתית רבת-השנים ליגאל אלון ולמשה דיין (שני המצביאים הנודעים ביותר של מלחמת הקוממיות) נולדה אף היא, במידה רבה, מתוך המשיכה לסמל הצינוני החדש – המצביא העברי המודרני, עטור ההישגים הצבאיים.

ביטוי הקרב המפורסם "אחרי!!", שהפך סמל לעוז רוחו של המפקד העברי (ובעצם, לצה"ל כולו), לנחישותו, לאחירותו ולמנהיגותו, ביטא לא רק קוד צבאי בסיסי (מחויבות המפקד להסתער בראש הכוח), אלא גם מופת מהפכני בהתגלמותו – ראש וראשון לשאת בעול השירות הציבורי וההגשמה האידיאולוגית. המפקד סימל גם את האנטינורמה המובהקת ליהודי הגלותי – סמוך ובטוח, גא ואמין, יודע את שלפניו; מנהיג ולא איש-שוליים.

אפשר לזהות כמה "תכונות פיקודיות" תרומיות טיפוסיות, הנשנות בתיאורים של מיתוס המפקד. התכונות האופייניות עשויות ללמד גם על מרכיבי הפרוטוטיפ החברתי של הצבר המיתולוגי, כפי שנבנה בתודעה הישראלית. התכונות מדגימות את ההקבלה הסמלית הסמויה בין מיתוס המפקד הצברי לבין מיתוס המנהיג הדתי.

I. **מנהיגות כריזמטית במקום סמכות בירוקרטית** ("אך אהבת אותו, כידיד, הוא סיפר בצ'זבאת מדי ערב")²²: הצד ה"אקספרסיווי" בדמות המפקד הודגש בתרבות הצבאית של ישראל על פני הצד ה"אינסטרומנטלי". כלומר, המנהיג הצבאי לא נתפס כנושא "משרה", כבירוקרט בארגון צבאי, שכוחו ומעמדו מוקנים מתוקף ההיררכיה הארגונית

הרשמית, אלא כדמות כריזמטית, הנערצת על פקודיו בזכות סגולותיו האנושיות. הוא הוצג כמנהיג טבעי, שאינו זקוק לשררה ולסימני המעמד (רבים, אכן, הלכו במכוון ללא דרגות) – כמי שקיבל מפקודיו לא-רשמית את המנדט להנהיגם.²² המרכיב המיתולוגי הזה של התרחקות מגינוני שררה בא, ככל הנראה, גם לסמל את העוונה ואת העממיות בדמות המפקד.

הסמל הזה של מנהיגות אקספרסיווית, הוא סמל מובהק של מנהיגות אידיאולוגית/ דתית. המנהיג אינו רק "פותר פתרונות", אלא גם "רועה רוחני" של צאן מרעיתו. יתירה מזו, תכונותיו הנאצלות מעלות בעקיפין את קרנה של הדוקטרינה הדתית/מהפכנית, לפי שהן מקנות אשרור לכך, שבחירי האלוהים/המהפכה הם גם בחירי העדה ואהוביה – העדית-שבעדית.

II. **שליחות ומצווה במקום מקצוע המפקד** – ובכלל זה גם איש הקבע – הוצג לרוב כמי שנטל על עצמו את האחריות "לרגע" – רק מתוקף שעת החירום הדוחקת, ולא כחלק ממסלול קידום אישי במדרג ההיררכי. המרכיב של שליחות במקום מקצוע – הודגש מאוד בפולקלור הצבאי הישראלי, כיוון שהמחיש את המוסריות הפנימית של המנהיג, את ההכרח הכפוי שבמלחמה ואת הממד ההתנדבותי בשירות הלאומי.

יתר על כן, המפקד הוצג ברבים מקבצי הזיכרון כאדם רחב-אופקים, כאנטי-מיליטריסט (הבוחל במלחמה ובחיי הצבא) וכמי שהשירות הצבאי לא איבן את מחשבתו בדפוסים הצבאיים..

III. **תביעה עצמית ומופת מוסרי** ("עת המים חילקו במשורה – הוא אחרון. ורק מה שנותר")²³: המנהיג הוצג כמי שנותן דוגמה חיה ומופת אישי לביצוע הנכון של המשימות הקיבוציות, כיוון שמעשיו נעשים, לפי המיתוס, מתוך תביעה אישית גבוהה. הוא צועד בראש המחנה תוך סיכון עצמי ("אחרי"). המנהיג בקרב נתפס לא רק כמי שמופקד על שמירת הסטנדרטים, שהוצבו בפניו, אלא כמי שחוזר ומציב כל פעם מחדש סטנדרטים גבוהים יותר.

כאן מתקיים דמיון מעניין נוסף בין המפקד לבין המנהיג הדתי: שניהם עושים את חייהם קודש לעבודת הבורא/החברה.

IV. **המפקד כרועה רוחני, המדרבן את חניכיו, ועומד בפרץ המשבר** ("הוא הכביד את עולו ו'רכב'. הוא לא חס על זעה ועל פרץ")²⁴: המפקד הוצג כמי שמעודד ומדרבן את "צאן מרעיתו" בשעת דחק (כמשה במדבר סיני) – כציר האידיאולוגי הקשיח, הדוחף את חניכיו קדימה, המלכד את השורות ברגעים קשים, ומגן מפני התפרדות. הוא נושא את השליחות הלאומית על גבו גם כשגבו של ה"עם" (חייליו) שח, מתוך שהוא חדור יותר מכולם בכובד.

V. **דמות המפקד כדמות אב הדואג לילדיו** ("על המיקח עומד כתגרן, ונלחם על עוד סוודר אחד")²⁵: זו אולי התכונה המובלטת ביותר במיתוס הזה. חיים חפר מבטא

* חיים חפר.

22. על אופיה ה"אזרחי" של מערכת היחסים בין המפקדים לפקודיהם בפלמ"ח ועל הישענותה על יוקרת הראשונים, ראו שפירא, 1992, ע' 414.

כמעט בכל בית בשירו קשר רגשי ודאגה כנה ואבהית של המפקד לחניכיו.

VI. עממיות וצנעה ("את עיניו לתהילה לא יישא. לא הזר מחייך לא מדרך*"): המפקד הקרבי הוצג כאנטי-אריסטוקרט – כאדם עממי, אנושי וצנוע, כמי שאינו שיכור מהסכמות, שניתנה לו, ואינו מנצל את כוחו לטובתו האישית. המפקד, לפי המיתוס, מתערה ומעורה בחיי חייליו, סובל את סבלם ושמח בשמחתם, ואינו מבקש לעצמו זכויות-יתר של מעמד, של ותק, או של ייחוס.

גם במרכיב "הקרבה אל העם" מתקיים דמיון בין מיתוס המפקד-הצבר לבין המיתוס, השכיח בדתות שונות, של המנהיג הדתי. מהפכות חברתיות (אידיאולוגיות ודתיות) רבות נהגו להדגיש סמלים של עממיות – של קרבה לעם. קרבת המנהיג לעמו סימלה גם את קרבתה של המהפכה לאזרחיה ואת דאגתה הכנה להם.

יתירה מזו, דומה, כי מתוקף היותן פעולה קיבוצית, נושאות מהפכות רבות (ללא קשר עם מערכת תכניהן האידיאולוגיים הייחודיים) מסרים של שוויון ושל שיתוף (מעין הטיית-שכם משותפת).

צמצום ההיררכיה בין הקצין לחייל (ראו גם את הדמיון במדי הקצין ובתגיו לעומת מדי החייל ותגיו בצה"ל) העניקה גם תוקף סמוי לתביעה מהחייל להקריב קרבן אישי, כיוון שהציגה את קרבנו כקרבן עבור צורכי הכלל, ולא עבור צורכי המנהיגות.

VII. אהבת מולדת כמתן בסתר מרבית ספרי הנופלים מפליגים בתיאור סגולות הפטריוטיזם הטבעי והכן של המפקד הצבר. הפטריוטיזם הטבוע – האינטימי – הומחש לא רק באמצעות סיפורי מן הזיכרון של מקורביו, אלא גם באמצעות "תערוכה-זוטא" של שירים, של מכתבים אישיים ושל הגיגים, שלא פורסמו בחייו של הנופל, וכוללים ברכת הלל למולדת ולשירות הלאומי.

כאן נגלית שוב הקבלה בין המפקד לבין המנהיג הדתי. כמו הצדיק, שצדיקותו עולה למעלה הנשגבה מתוך "מתן-בסתר" – מקיום מצווה בצנעה, בהיחבא, ומתוך מחויבותו ל"קונו", כך עולה צדיקותו של הנופל, שהקריב עצמו שלא על מנת לקבל פרס חומרי, או פרסום, אלא מתוך מחויבות פנימית ל"שבט".

החל מתום מלחמת העצמאות, נוצר באמצעות פרסום המכתבים והשירים של הנופלים מעין ריטואל סמלי של "גילוי-מחדש" של איכות "האלטרואיזם הנשגב" של גיבורי האומה הצעירים. גם זיכרונות החברים, שקובצו לספרים, כדוגמת **חברים מספרים על ג'ימי** – "סיאנסים" חברים, שהעלו באוב את דמות המפקד שנפל, חשפו קבל עם-זעדה, ומתוך התפעלות ונחת-רוח, את המסירות הנפלאה של "אורי ודני וגדי שלנר".

VIII. מקצועיות ומקצוענות לעילא ולעילא ("הוא זוכר עשרות עניינים, ממפות עד שרוכי נעליים*"): המנהיג בתקופה מהפכנית צריך גם להשרות ביטחון, כיוון שמטבע הדברים, במצב של מלחמה ושל סכנה גוברת תחושות החרדה וחוסר-הוודאות. מנהיג (ובמיוחד, מנהיג צבאי),

היודע את אשר לפניו, הבוטח בעצמו, המתמצא היטב בסביבה, ומקרין שקט נפשי, מפוגג חרדות ומשרה ביטחון ואמון (ראו בהקשר הזה את הביטוי הצברי הפולקלוריסטי, "סמוך").

המפקד הצבר הוצג במרבית קבצי הזיכרון כמקצוען לעילא ולעילא, כמי שיודע את אשר צופן יום המחר, כמשופשף ב"חיילות" טובה ובתכנון אסטרטגי, וכבעל בגרות ויישוב-הדעת, המאפשרים לו לרדת לעומקו של עניין, ולהוציא עיקר מטפל.

• תת-מיתוס "חרב ועלי-זית" (או "הלוחם הישראלי המוסרי"). המיתוס הזה מציג את הלוחם הישראלי כאיש מוסר נעלה ורודף שלום, שמוסריותו ואנושיותו עומדת במבחן גם ברגעים קשים. מכל סיפורי הקרב, שהפכו במהלך הזמן לגרעין מיתולוגי, נראה, כי סיפור הנפילה של שיירת ה"לה" הוא החזק, הסמלי והידוע מכולם. הוא מייצג במובהק את אותה תפיסה מוסרית שורשית, שתומצתה בסמל צה"ל – חרב ועלי-זית. הסיפור הזה של מוות קיבוצי של נערים צעירים, שחשו להביא הספקה לנצורים, זעזע בזמנו את הציבור הישראלי, והפך את גיבוריו לקדושים כבר סמוך למותם.

ואולם, המוות הקיבוצי של החיילים הצעירים אינו הסיבה היחידה לעוצמת הסיפור כגרעין מיתולוגי. כאשר בודקים את מרכיבי הסיפור מתגלה תמונה מיתית מרהיבה, המתמצתת בסמליות סמויה את רוב היסודות המוסריים של תרבות הלחימה הישראלית ושל המיתוס "חרב ועלי-זית": לחימת מעטים מול רבים, רשעות האויב ואכזריותו מול מוסריות הלוחם העברי, אחוות לוחמים, מוות על קידוש המולדת ומנהיג המהווה מופת.

מעניין, כי דווקא סיפור של נפילה בקרב ושל אי-הצלחה בהשגת המשימה הצבאית (הבאת אספקה לנצורים) הפך למיתוס. הסיבה לעוצמתו המיתולוגית של סיפור ה"לה" נעוצה, כנראה, במכנה המשותף למערכת הסמלים, המקופלת בסיפור: ההומניות של הלוחם העברי ועליונותו המוסרית על האויב הערבי. המיתוס נועד לחזק, לפי פרשנותי, את הגדרת התשליל של האויב הערבי, ולחדד בכך את העליונות התרבותית-מוסרית של החברה ושל הצבא הישראלי ואת הגדרת הזהות המשותפת של הכלל הישראלי.

המיתוס קרבן ועקדה

המיתוס קרבן (לא רק במובן מוות, אלא גם במובן סבל) נמצא כמיתוס יסוד בדתות רבות. הוא מכיל שלושה מרכיבים סמליים בסיסיים: העמידה במבחן (מידת הנכונות של המאמין להעמיד את אמונתו מעל לצרכיו ואף מעל ליקר לו מכל – חייו); ביטול העצמיות (ויתור על סיפוק צרכים ועל חירות אישית לטובת ההגשמה הקיבוצית); ר"העפלה" לקראת ההזדככות (פסגת האמונה, כמו כל פסגה רוחנית, נקנית בייסורים).

בדת הציונית למיתוס קרבן ועקדה חשיבות רבה. מאז הופעתו בספר **זכור** חזר המיתוס קרבן, והופיע בשכיחות גדלה בספרות הזיכרון.

הסמל עקדה חדר כה עמוק לז'רגון הפלאקטי של הדת הציונית עד כי נעשה בו לעתים שימוש לא רק להסמלת הקרבן בנפש, ששילמו חלוצים וצברים, אלא גם להסמלה רחבה יותר של המאבק החלוצי בארץ (בדומה למיתוס "מעטים מול רבים"). כך בשירו של אברהם ברוידס, "זאת ארצנו":

זאת ארצנו / קן הסלע, / ארץ להבי יקוד, / כל חיינו בכף־קלע, / כל חיינו על סלעיה נעקוד.²³

אחת הנקודות המעניינות במיתוס הציוני של עקדה היא קרבתו הסמלית לפרשנות הנוצרית של המיתוס – מותו של המרטיר עבור הכלל. ייתכן, כי הקרבה נובעת מהשורשים האירופיים של התנועה הציונית כתנועה לאומית. באמצעות המושג קרבן נעשה החלל הישראלי למי שמסר את חייו מדעת, ולא למי שאיתרע מזלו, וקיפח את חייו ברגע גורלי. כך עוצב המוות בקרב בתודעת הכלל כמעשה של פטריוטיזם נשגב. מרטירי ההגשמה החלוצית – החל מטרוםפלדור, דרך חנה סנש ועד לדני מס ולאורי אילן (שהתאבד בכלא הסורי מתוך חשש פן יסגיר לאויב הסגרת סודות מדינה) – הוצגו כגלגול החדש למורדים החשמאניים, ומאוחר יותר גם לפטריוטים וללוחמי גטו ורשה – כולם לוחמים, שמתו, לפי המיתוס, מתוך נכונות ומתוך מודעות מקדימה לקרבנם.

ניתן לאתר שלושה שינויים סמליים מהותיים, שיצרה הציונות במיתוס המסורתי הקדום: הראשון הוא עיצוב העקדה כמעשה פעיל וכבעל ממדים של גבורה גופנית.²⁴ השינוי השני במיתוס עקדה הוא הדגשת הקרבן עבור האומה ועבור הארץ, ולא עבור האל.²⁵ השינוי אינו מאפיין את הפטריוטיזם הישראלי בלבד. שורשיו בהתהוות הלאומיות באירופה, שעה שהלאומנות הרגשית והפטריוטיזם הרומנטי של הלאומים האירופיים החדשים נעשו למעין דת.²⁶ אחד הסמלים של דת זו הוא עיצובו של הנופל בקרב כקרבן, שהקריב את חייו עבור האומה.²⁷ השינוי השלישי, ודומה שהוא החשוב מכולם, הוא העברת מרכז הכובד הסמלי ממערכת היחסים בין אברהם לאלוהיו – או בתרגום האירופי: בין הפטריוט למולדתו – למערכת היחסים הבינדורית (בין חלוצים לבין צברים). פרשנות זו מדגישה את השלמת הבן עם הקרבנות – את היותו קרבן מתרצה – על פני הדגשת אמונתו הקנאית של האב.

יתירה מזו, העברת מרכז הכובד מהאב המקריב אל הבן, העולה קרבן מרצונו החופשי, העניקה גוון מטאפורי למערכת היחסים בין דור האבות־המייסדים לבין דור הבנים־הממשיכים. מטאפורה זו, המדגישה, בעיקר, את התרצותו של יצחק – כלומר, את העקדה הוולונטרית של דור הבנים על מזבח המולדת – מופיעה כאחד מהסמלים המילוליים, הבולטים ביותר בספרי הזיכרון.²⁸ חשוב להדגיש, כי באמצעות ביטויים אמנותיים כאלה הוסמל הצבר ליצחק המיתולוגי לא רק בעיני דור האבות, אלא גם בעיני עצמו.

עמנואל סיון (1991) פירש את השימוש הנשנה במושג עקדה כביטוי סמלי לרגשות האשם של דור ההורים.

אפשר לצרף לפרשנותו מרכיב סמלי נוסף: את הגלוריופיקציה של הלוחם הצבר. באמצעות העקדה הועלה הלוחם הצבר למעלת הצדיק, העוקד את עצמו בראש מורם ובהשלמה מוחלטת על מזבח המולדת והאומה. שירו של יצחק למדן, "הם ידעו להיכן הם הולכים", מדגים גלוריופיקציה זו:

הם ידעו להיכן הם הולכים – והלכו. / אשר לבם לנחש וחזה – / סגור – הפה האלים. / ככוכבים

אילמי־נגה דרכו בגובהם, / שותקים ועולים...²⁹ המיתולוגיה של הצבר כיצחק התנ"כי התבטאה לא רק במלה "עקדה", אלא גם באחד הסמלים השכיחים ביותר בפולקלור השכול הישראלי (בשירה, בספרות, בקובצי הזיכרון ובאנדרטות): המלה "נערים". סמל הנערות (המופיע כאחד מסמלי תרבות המלחמה של לאומי אירופה החל מהמאה התשע־עשרה) סימל את תוס־הלב של הלוחמים הצעירים, את נעורי המדינה ואת הזיקה הרגשית של האומה אליהם – כאל ילדיה:

היה נערנו – עץ זית / מכסיף. / היה – צפצפה חלומת העלים. / היה נערנו – אלוף מעניף. / היה התמיר בדקלים! / נולד נערנו בצל הגלבווע, / רחץ נערנו בנחל חרוד / נערנו שלנו! הטוב, הגבוה, / אהבנו עד צחוק ודמעות! [...] היה נערנו – כצוק הגלבווע, / היה – כמעוף נשריו נאדר – / אמיץ ונועז וגבוה – גבוה / עד אחרון רגעי מול הצר.³⁰ ולבסוף, העקדה נועדה גם להמחיש את המחיר הקבוע, הנתבע מהיהודים בעבור דבקותם העיקשת בזהותם ובאמונתם המתבדלת.

המיתוס עקדה שירת את "הכנסייה הציונית" לא רק באמצעות הסמלת קרבנות המאבק עם הערבים ועם הבריטים ומערכת היחסים הבינדורית, אלא גם באמצעות הענקת הסבר מטאפיזי דטרמיניסטי לסבל, הנתבע מהחלוץ ומהצבר – סבל, שסופו להניב, לפי המיתוס, את פירותיו: בניית ארץ משגשגת. נוראות השואה והקמת המדינה היהודית בסמיכות זמנים אליה חיזקו מאוד את הקשר הסמלי בין קרבן יהודי לפיצוי אלוהי (התגשמות החלום הציוני), והביאו את המיתוס עקדה בגלגולו הציוני לשיאו. כך, כתב אהרון צייטלין:

היות העולה נולדתי / כהיעקד שה צח / נעקדתי – / אשרי! להם הרצח / ואני לאדוני. [...] ³¹

לפי המסר הסמלי הזה, המוות והקרבן הם חלק מחוויה טראומטית, העוברת בירושה מדור לדור, כמו אותו צו פדגוגי של יציאת מצרים. השואה הנה מעין שלב מקדים הכרחי בטרמיניזם היהודי – מנורה אפלה, המובילה לאור גדול, הגנוז בסופה. בנקודה זו מתלכד המיתוס קרבן ועקדה עם המיתוס גאולה.

המיתוס גאולה והדטרמיניזם היהודי – "בימים ההם בזמן הזה"

אף שהציגה תפיסה חילונית, לא ויתרה הציונות, שהתנערה מהאורתודוקסיה היהודית ככלל, ומהתפיסה המשיחית

23. אברהם ברוידס, "זאת ארצנו". צוטט בתוך אשל, על קברו של הקדוש אברהם איסר הלוי כץ, ערך: נריה, דפוס הפועל המזרחי, קבוצת אב רהם, תרצ"ט, ירושלים.

24. מ' שטיינר, "בין עקדה להתמודדות גבורה", האומה ל"ד, 1976, עמ' 409-420.

25. הקשר הנוצרי בין דת ללאום ובין עקדת הקדוש לעקדת הלוחמים יוצר קשר סמלי בין ישו, שהקריב עצמו למען האנושות, לבין הלוחם, שנפל למען המולדת.

26. מוסה, 1981.

27. מוסה, 1981.

28. ראו דוגמה לתפיסת האבות בשירו של שלונסקי "חולין". "בגלגל", שירים כרך ב', ספרית פועלים, ת"א, 1954.

29. צוטט בתוך: גדליהו המר ז"ל (גדעון), דפי זיכרון לדמותו, ע' 10.

30. מתוך "מספד", משה טבנקין, בספר הפלמ"ח.

31. אהרון צייטלין, "שיר העקדה", שירים ופואמות, ירושלים, מוסד ביאליק, תש"י, עמ' 269-270.

32. מתוך "פלמ"חניק", זאב.

היהודי מחוץ לארץ-ישראל כמציאות זמנית; ויותר מכך – כמציאות כפויה.

המיתוס "זכותנו על ארץ ישראל" הקרין על תרבותו של הלוחם הצבר בשלושה אופנים: ראשית, תרם לתחושת הצידוק העמוק, שחש הצבר ללחימתו ולהגנתו על קרקעות הארץ. החלוץ והצבר-הלוחם חשו עצמם כמי שמגנים על מולדתם, ולא כפולשים (קולוניאליסטים) לתחומי המחיה של תרבות ערבית מקומית, ומביאים אתם תרבות זרה. בשפה המיתולוגית של ספרות הזיכרון הישראלית תואר הצבר לעתים קרובות על-ידי אבותיו, לא כדור שני למהגרים מאירופה, אלא כנצר אותנטי של נערי התנ"ך, שהתהלכו בסנדליהם על הרי כנען, או כהתנגלותם המחודשת. כך תיאר המשורר זאב את דמותו של הפלמ"חאי:

מעינו נשקף נוף הגלבו, / בקולו רוטט צליל התנ"ך.
/ הוא שולח ידו בלחי ילד לנגוע, / חמים המגע
ורך...³²

אחד הסמלים השכיחים ביותר בספרות השכול לתיאור דמות הנופל-הצבר היה עץ/פרח ארץ-ישראלי שנגדע. הסמל מסמל לא רק לבלוב של חיים צעירים, שנקטעו באבם, אלא גם את השורשים הארץ-ישראליים העמוקים של הצבר המיתולוגי. המטאפורה של ניתוק גינאולוגי מדור המדבר הגלותי מצאה את אחד מביטוייה הסמליים הידועים ביותר בפרקי אליק למשה שמיר. "אליק נולד מהים", פתח שמיר את ספרו. רצה לומר, אליק (הצבר המיתולוגי) מחובר לטבע המקומי – הארץ-ישראלי – לנוף הקדומים, ולא לאב הביולוגי, שמוצאו בגלות. שנית, המיתוס נטע תחושה של ילידות ושל "בעל-ביתיות" בקרב בני מהגרים. אם החלוצים חשו עצמם בארץ כביתם כבר מרדתם מכבש האנייה, הרי בנם – הצבר – תפס עצמו כמי שחי בארץ מדורי דורות, ממש כעץ השדה וכחיית הבר הארץ-ישראליים ("שועלי שמשוף"). הצבר התייחס אל ילידותו כאל אינסטינקט, והפיץ סמלי סטטוס של ילידות ושל פטרונות גיאוגרפית (ז'רגון ערבי, קומיזץ, ידיעת הארץ, יחפנות ועוד):³³ ולבסוף, ההתייחסות לשטחים, שנכבשו במלחמה, היתה, ברוב הקרבות כאל שטחים "משוחררים", ולא כאל שטחים "כבושים".³⁴ היישוב הערבי נתפס כשוכן על חורבות הממלכה העברית העתיקה, והערבים כשבטי מדבר נודדים, שחמסו את מושבותיהם העתיקים והנטושים של בעלי המקום האמיתיים – היהודים.

סיכום

סיכום המכנה המשותף התוכני-סמלי בין ששת מיתוסי היסוד שהצגתי וספחיהם מעלה את המסקנות הללו:

- אם דת פירושה בראש ובראשונה יצירת "מדריך מטאפיסי" לפירוש המציאות, הרי שהמיתוסים האלה – המפרשים את העבר, את ההווה ואת העתיד של הלאומית הישראלית במונחים רליגיוזיים של גאולה, של השגחה, של עם-בחייה ושל נצחיות – מחזקים את

בפרט, על המיתוס המסורתי של גאולה ("לשנה הבאה בירושלים"). הציונים שללו, אמנם, את העבר הגלותי ואת התפיסה הסבילה של ציפייה למשיח בן-דוד, אך לא התכחשו ליסוד המטאפיזי של הקיום היהודי; אדרבא, במובנים רבים אף נשענו עליו, והפכוהו למנוע של רגשה. יישוב הארץ ובנייה הוסמלו במסמכים ובנאוים פרוגרמטיים של המנהיגות הציונית כגאולת ישראל חדשה. אין זה מקרה אפוא שגם המיתוס גאולה מופיע בספר יזכור לצד יתר המרכיבים הסמליים, האופייניים לדת הציונית. השימוש במונחים כמו "תקומה", כמו "אתחלתא דגאולה" וכמו "ציאה מעבדות לחירות" נשנה מאז ברבים מהנאוים של מנהיגי היישוב והמדינה הצעירה ובכתביהם:

אותה שפה דתית משיחית נקלטה היטב גם בקרב דור הצברים, שהרבו לתאר את שירותם הלאומי ביומניהם ובמכתביהם במונחים של חזון אחרית הימים ושל גאולת ישראל.

התוצאות הטראגיות של השואה ותחושת האופוריה, שנוצרה בעקבות הקמת המדינה בסמוך לסיום מלחמת העולם השנייה, כמו גם תבוסת הנאציס, העמיקו את התפיסה המשיחית של הציונות. עתה נראתה הציונות יותר מתמיד כהתגשמות נבואה – כשיא של תהליך אבולוציוני דטרמיניסטי. שוב, לפי ה"תסריט" המיתולוגי, קרס העמלק האנטישמי, והיהודים קמו מעפר כעוף החול. בעקבות פורענויות ואסונות הגיע השלב הנסי: תקומת המדינה העברית וחורבנו של הצורר הנאצי.

"יום השואה" היה לא רק יום זיכרון לאומי, שנועד להתייחדות עם קרבנות הזוועה הנאצית, אלא גם יום קדוש, החוגג באורח סמוי את המיתוס הציוני גאולה ואת ניצחון הציונות (המושג הישראלי "שואה ותקומה" מדגים זאת).

הצבר חונך אפוא מקטנות על תפיסה משיחית, שלפיה, "כל אדם צריך לראות עצמו כאילו יצא ממצרים". הוא נותק, אמנם, מהתכנים המסורתיים של המשנה ושל התלמוד, אך בד בבד המשיך להתחנך, ממש כמו היהודי המסורתי בגלות, על ברכי המטאפיסיקה היהודית, הרואה בנצח ישראל אקסיומה.

המיתוס "זכותנו על ארץ-ישראל"

מיתוס בסיסי נוסף, שעל ברכיו חונך הצבר, הוא המיתוס "זכותנו על ארץ-ישראל". הציונות מעולם לא הצדיקה את מפעל השיבה לארץ-ישראל רק על בסיס העיקרון המוסרי של הענקת מקלט לעם נרדף ושל זכות העם היהודי להגדרה עצמית. המרכיבים האלה, אכן, מהווים חלק מיסודות הלגיטימציה של התנועה הציונית, אך סמלית חשיבותם היתה משנית. הצגת הקמת המדינה העברית כעשיית צדק היסטורי – כמימוש זכות הבעלות על נחלת האבות – תפסה מקום מרכזי בלגיטימציה המוסרית למפעל החלוצי. המושג "גלות" שימש את הציונות לא רק לשלילת העבר, אלא גם להצגת הקיום

33. על הקשר בין תחושת המקום לבין הצבריות ראו גורביץ וארן (1991).

34. המושג "שחרור", אכן, מופיע בשכיחות גדולה יותר מהמושג "כיבוש" על האנדרטות לחללי מלחמה בישראל. אלמוג, 1991.

הקביעה, כי הציונות היתה מעין דת. הצבר גדל אפוא לתוך עולם אידיאולוגי רווי בסמלים בעלי תוכן ובעלי גוון מטאפיסי, והטמיעם ככל חסיד אדוק.

• רוב המיתוסים עושים שימוש בסמלים מקראיים, ומקשרים בין העולם התנ"כי לבין עולמם של החלוץ ושל הצבר. המיתוסים, שהופנמו בתודעת הצבר, הביאוהו לראות את עצמו כנצר לאומה עתיקה, ולמתוח את הקו הסמלי בין "הימים ההם" ל"זמן הזה". המתיחה הסמלית סייעה לצבר לראות את חייו היום-יומיים, ובפרט את פעולות ההתנדבות, שנתבעו ממנו, כבעלי משמעות היסטורית ומוסרית עמוקה; ולראות את לחימתו כבעלת ייעוד היסטורי-מוסרי. אם נקבל את ההנחה, כי אחד ממאפייני דת הוא יצירת עולם בעל משמעות קיום ובעל היגיון פנימי, הרי שגם מבחינה זו הציונות היתה מעין דת, והצבר – מאמינה האדוק.

• ההקשר המקראי של רוב המיתוסים מחזק את הקביעה, כי הציונות לא התרחקה מהיהדות, כפי שניסו לצייר זאת אפילו החלוצים עצמם. אדרבא, המיתוסים היהודיים עומדים ביסודם של רוב המיתוסים הארץ-ישראליים. עם זאת, יש לשים לב לשינוי סמלי מעניין, המאפיין את רוב המיתוסים: בהתרחקותם של המיתוסים החלוציים מהפרשנות היהודית המסורתית – מתוך מגמה לעצב מיתוס חלוצי ארץ-ישראלי – התקרבו המיתוסים לפרשנות הנוצרית-אירופית של מיתוסים דומים (ראו במיוחד את מיתוס הקרבן ואת מיתוס הגבורה). המושגים – ישועה, עקדה, מרטיר, קרבן, גבורה בקרב, או אדמה מקודשת בדם – התקיימו לא רק בתרבות הישראלית, אלא גם בתרבות השכול והקרב של הלאומים האירופיים החל מהמאה השמונה-עשרה.⁵⁰ הם ממחישים את הממד הלאומי-רומנטי, הטבוע בתוך התרבות הישראלית. מבחינה זו קיים דמיון בין המיתולוגיה של הצבר-הלוחם לבין המיתולוגיה של גיבור הקרב בקרב לאומי אירופה בתקופת התעוררות הרומנטיקה הלאומית בסוף המאה התשע-עשרה.

• אחד הסממנים להיווצרות של מערכת ערכים דתית, או קוואזי-דתית, בחברה הוא היות חברה מוכוונת-לעית. המיתוסים, ובפרט גאולה וקרבן, ממחישים את מרכזיותה של המוכוונת-לעית באידיאליזם הציוני. מוכוונות זו, שהוטבעה בצבר, כבכל נער המחונך בבית דתי, הפכה את פעולות ההווה לפעולות, שאמורות להישפט לא במה שהשיגו מיד, אלא בסרגל זמן רחב יותר – במונחים של תרומתם לתהליך של בניין אומה וארץ. המוכוונת-לעית סייעה מאוד להתגבר על סבל גופני ועל מצוקות נפשיות של היחיד, והקלה על כאב האבדן של קרובים ושל ידידים. היא הפכה את הסבל ואת המצוקה של החיים בקפד ושל השירות הקרבי להירואיים – ומכאן גם לבעלי תכלית ברורה.

• המיתוסים מכילים שני מגגונים רביעוצמה לחברות, שלפי גרסתנו, תרמו תרומה מכרעת לחיזוק הפטריוטיזם הצברי ולאיכות הלוחם הישראלי. המנגנון הראשון הוא המוטיב דטרמיניזם היסטורי. באמצעותם למד הצבר

לראות את חייו כחלק מתהליך היסטורי מתמשך של הישרדות יהודית; ומכאן, גם לתפוס את עצמו כחלק חשוב במאבק העם היהודי על קיומו. הדטרמיניזם ההיסטורי העצים את תחושת השליחות, שניטעה בו. הצבר נתבע, באמצעות המיתוסים, להקריב קרבן לא רק עבור ההגנה על חייו ועל בני משפחתו, או עבור הצלחת המפעל הציוני, אלא גם עבור כל היהודים, שהקריבו קרבן למען עמם אלפי שנים. הוא חש כמי שצריך להיות ראוי לקרבנם, ולמעלה מזה – כמי שמחויב שקרבנם לא יהא קרבן שווא.

המנגנון השני הוא המוטיב "השגחה עליונה". הוא ממחיש את הקשר המורכב בין דת ללאום, המאפיין את הציונות. החלוצים ייחלו לגאולה ארצית, ולא משיחית, אך לא יכלו לוותר על המטאפיסיקה היהודית, כיוון שהיו שומטים את הבסיס ההגיוני ואת הבסיס הרגשי לתביעה הציונית לקיום יהודי עצמאי בארץ-ישראל. ככלות הכל, מדוע לשמר עם, המפוזר בגוים, ולא להיטמע בהם, אם מדובר רק בפולקלור ובהיסטוריה, ולא בייעוד ובערכים מקודשים?

המושגים הטעונים "עם ישראל" ו"ארץ-ישראל", העומדים ביסוד הציונות, הם מושגים מטאפיסיים, המבוססים על מסמך בעל אופי מטאפיסי – התנ"ך. לא ניתן גם לנתק בין שני המושגים לבין המושג "אלוהי ישראל" – שהבטיח את ארץ-ישראל לעמו. זו אפוא הסיבה לנוכחות המובהקת של הקב"ה גם בדת הציונית החילונית, ובכלל זה בתרבות צה"ל. החלוצים ובנם הצבר הסירו מעליהם עול תר"ג מצוות, אך לא נעשו אפיקורסים. תחושת ההשגחה העליונה, שהטביעו המיתוסים, תרמה לאידיאליזם הצברי; שכן לא רק שהפכה את המפעל הציוני לבעל משמעות עמוקה, אלא נסכה ביטחון ותקווה בשעת משבר ותחושה של קיום צדק היסטורי. ייתכן אפוא שעצם האמונה החזקה – "היא שעמדה לאבותנו ולנו [...] והקב"ה מצילנו מידם" – תרמה להצלחת המאבקים, שניהל הלוחם הצבר בארץ-ישראל. שכן, לנבואה לוהטת יש נטייה להגשים את עצמה.

המוטיב "השגחה עליונה" ממחיש את התפקיד החשוב, שמילאו מלחמות ישראל בעיצוב התודעה הקיבוצית בארץ. שרשרת הניצחונות על ה"עמלק" הערבי, שבאו מעמדה של נחיתות מספרית וכלית, חיזקו מאוד את האופי הדתי של המיתוסים, כיוון שהיו אימות מתמיד להשגחה העליונה על עם ישראל, והפכו את ההגשמה הציונית לרצף של נסים.

• הקשר בין סמלים דתיים לבין סמלים צבאיים, החוזר במיתוסים השונים, מלמד על ההשפעה הרבה של הדת האזרחית בישראל על תרבות צה"ל, ולהיפך – על השפעת צה"ל על עיצוב אופיה של הדת האזרחית בישראל ועל תכניה. דיאלקטיקה זו צמחה, להערכתנו, כתוצאה מצירוף

סוף בעמוד 57

